

Instagram: stela_knjige

Facebook: stela

www.stelaknjige.rs

NASLOV ORIGINALA

Etaf Rum

A Woman Is No Man

Copyright © 2019 by Etaf Rum

Za izdanje na srpskom jeziku © Publik praktikum 2025

ZA IZDAVAČA

Marko Sabovljević

UREDNIK

Marina Sabovljević

LEKTURA I KOREKTURA

Vesna Kalabić

DIZAJN KORICA

Siniša Subotić

SLOG I PRELOM

Dizajn studio Layout

ŠTAMPA

Alpha print, Zemun

TIRAŽ

1.000

IZDAVAČ

Publik praktikum, imprint Stela

Dobrovoljačka 10/I, Zemun

office@publikpraktikum.rs

011/4202 544; 011/4202 545

GODINA IZDANJA

2025

Sva prava zadržana. Nijedan deo ove knjige ne sme se kopirati ni prenositi u bilo kom obliku ili bilo kojim sredstvima, elektronskim ili mehaničkim, uključujući foto-kopiranje, snimanje ili bilo koji sistem za skladištenje i pretraživanje informacija, bez pismenog odobrenja izdavača.

ITAF RAM

ŽENA ĆE UVEK
BITI ŽENA

Prevela sa engleskog
Jelena Katić Živanović

Stela

Za Rijan i Ajsu

Rodila sam se bez glasa, jednog hladnog oblačnog jutra u Bruklinu, u državi Njujork. Niko nikad nije pričao o mom stanju. Nisam ni znala da sam néma, otkrila sam to tek godinama kasnije, kad sam jednom otvorila usta da kažem šta želim i shvatila da me niko ne čuje. Tamo odakle sam, biti bez glasa je stanje uslovljeno mojim polom, normalno isto koliko i dojke na grudima žene, neophodno koliko i sledeće pokolenje koje joj raste pod srcem. Ali to vam nikada nećemo reći, naravno. Tamo odakle sam, naučile smo da skrivamo svoje stanje. Naučene smo da se utišamo, naučene smo da će nas tišina spasti. Tek sada, mnogo godina kasnije, znam da je to laž. Tek sada, dok pišem ovu priču, osećam da mi se vraća moj glas.

Ovu priču nikada ranije niste čuli. Ma koliko knjiga pročitali, ma koliko pripovesti znate, verujte mi: niko vam nikada nije ispričavao priču kao što je ova. Tamo odakle sam, ova-kve priče čuvamo za sebe. Ispričati ih svetu je nešto nečuveno, opasno i prosto-naprосто bruka i sramota.

Ali videli ste nas. Prošetajte Njujorkom nekog sunčanog popodneva. Spuštajte se ulicama Menhetna sve dok ne postanu krivudave i izukrštane kao u Starom svetu. Idite na istok, preko Bruklinskog mosta, nek se obrisi Menhetna izgube spram obzorja za vama. S druge strane će biti strašna saobraćajna gužva. Mahnite žutom taksiju i odvezite se niz Aveniju Fletbuš, tu središnju arteriju južnog Bruklina. Tako ćete skrenuti južno na Treću aveniju, gde su zgrade manje – imaju svega dva-tri sprata, i krase ih starinska lica. Most Verzano lebdi u daljini poput džinovskog galeba raširenih krila, dok se široki obrisi

Menhetna na obzorju pretvaraju u fatamorganu. Idite još malo na jug, prođite pored skladišta prepravljениh u otmene kafee ili pomodne barove što služe ostrige, pored malih porodičnih radnji koje prodaju opremu za domaćinstvo i već pokolenjima opstaju na istom mestu. Kad američki kafei počnu da se proređuju i da ih zamenjuju natpisi na stranim jezicima, znaćete da ste blizu. Prođite još dve četvrti na istok, ka Petoj aveniji. Tu ćete naći Bej Ridž. Naš kraj od osam kvadratnih kilometara pravi je bruklinski kazan u kome se sve stapa. Na našim ulicama srešćete Latinose, ljude s Bliskog istoka, Italijane, Ruse, Grke i Azijce, od kojih svi govore svojim maternjim jezikom, čuvaju svoju tradiciju i kulturu. Murali i grafiti prekrivaju zgrade. Raznobojne zastave vise s prozora i balkona. Vazduhom se širi sladak miris čurosa, šiškebaba i potpurija – paprikaš spojenog čovečanstva. Izađite na uglu Sedamdeset druge ulice i Pete avenije, naći ćete se okruženi pekarama, nargila barovima i pijacama gde se prodaje halal meso. Krenite drvoredom zaklonjenim pločnikom Sedamdeset druge ulice sve dok ne stignete do stare kuće zidom spojene sa ostalima u nizu, od kojih se nimalo ne razlikuje – izbledela crvena cigla, prašnjava smeđa vrata, broj 545. Tu živi naša porodica.

Ali naša priča ne počinje u Bej Ridžu, ne zaista. Da bismo tu dospeli, prvo moramo da prelistamo knjigu do stranica ispisanih pre nego što sam pronašla svoj glas, pre nego što sam se uopšte i rodila. Nismo još u kući u Sedamdeset drugoj ulici, nismo još u Bruklinu, nismo još u Americi. Tek treba da se ukrcamo u avion koji će nas s Bliskog istoka doneti u ovaj novi svet, tek treba da se vinemo iznad Atlantika, tek treba da čak i saznamo da ćemo to jednog dana uraditi. Godina je 1990. i nalazimo se u Palestini. Ovo je početak.

Izra

BIRZAIT, PALESTINA

Proleće 1990.

Izra Hadid je u svojih sedamnaest godina skoro svaki dan s majkom spremala večeru, motala lišće vinove loze tokom toplih popodneva, a kad bi zazimilo i vinograd pred njihovom kućom opusteo, punila bi duleke ili na tihoj vatri krčkala supu od sočiva. U kuhinji su se Mama¹ i ona tiskale uz šporet kao da dele neku tajnu, dok se para kovitala oko njih, sve dok ih suton kroz prozor ne obasja tračkom narandžaste svetlosti. Hadidovi su s prozora imali pogled na krajolik s vrha planine – na padine načičkane krovovima od crvenog crepa i stablima masline, sjajnim, debelim i divljim. Izra je uvek kuvala pored otvorenog prozora jer je volela miris smokava i badema ujutru, a šušlave zvuke grobalja niz brdo noću.

Bilo je kasno i ubrzo će se začuti poziv na *maghrib* molitvu, koji označava kraj kuvanja. Izra i Mama bi se tada povukle u kupatilo, zavrnuvši rukave kućnih haljina, pa s vrhova prstiju spirale gust crveni sos. Izra se molila otkako je navršila sedam godina, klečeći pored Mame pet puta dnevno od izlaska do zalaska sunca. U poslednje vreme je počela da se unapred raduje molitvama, kad bi stajala s Mamom rame uz rame, dok im se stopala ovlaš dotiču – jedina prilika da Izra oseti ljudski dodir. Čula je potmulu zvuk *adhan* poziva na molitvu.

¹ Reči Mama (majka), Baba (otac), Teta (baba) i Sido (deda) su navedene u originalnom obliku, te su zato u tekstu napisane velikim početnim slovom. (Prim. lek.)

„Danas će *maghrib* molitva morati da sačeka”, rekla je Mama na arapskom, gledajući kroz kuhinjski prozor. „Gosti su nam stigli.”

Na ulaznim vratima se začulo kucanje i Mama je pohitala ka sudoperi, gde je na brzinu oprala ruke i obrisala ih čistom krpom. Izlazeći iz kuhinje, obmotala je crnu *thobu* oko sitnog tela i navukla odgovarajući hidžab preko duge, tamne kose. Iako je imala samo trideset pet godina, Izra je mislila da njena Mama izgleda mnogo starije, s tim dubokim borama od dirinčenja koje su joj se urezale na lice.

Srela je Ezrin pogled. „Ne zaboravi da s ruku spereš miris belog luka pre nego što pozdraviš goste.”

Izra je oprala ruke, trudeći se da ne isprlja ružičasti kaftan koji joj je Mama izabrala za tu priliku. „Izgledam li kako treba?”

„Izgledaš dobro”, rekla je Mama i okrenula se da izađe. „Postaraj se da ti hidžab bude dobro pričvršćen, da ti kosa ne viri. Ne želimo da naši gosti steknu pogrešan utisak.”

Izra je poslušala. Čula je kako njen otac Jakob u hodniku recituje svoj uobičajeni *salaam* dok vodi goste u *salu*. Uskoro će žurno ući u kuhinju i zatražiti vodu, pa je dohvatila tri staklene čaše iz kredenca i spremila ih za njega. Njihovi gosti bi se često žalili na strm uspon brdskom stazom do njihove kuće, naročito po ovakvom danu, kad napolju otopli i njihova kuća deluje kao da stoji na samo nekoliko palaca od samog sunca. Izra je živela na jednom od najstrmijih brda u Palestini, na komadu zemljišta za koje je Jakob tvrdio da ga je kupio zbog pogleda s planine jer je činio da se oseća moćno, poput kralja. Izra bi nemo slušala očeve opaske. Nikad se nije usudila da kaže Jakobu koliko su zapravo daleko od bilo kakve moći. Istina je bila to da je Jakobova porodica morala da se evakuiše iz svog primorskog doma u Lidu kad je on imao svega deset godina, za vreme izraelske invazije na Palestinu. To je bio pravi razlog zašto su živeli u predgrađu Birzaita, na strmini brda iznad dva

groblja – hrišćanskog sleva i muslimanskog zdesna. Bio je to komad zemlje koji niko drugi nije želeo, i jedini koji su mogli da priušte.

Ipak, Izra je volela taj pogled s vrha brda na Birzait. Mogla je da iza groblja vidi školu za devojke, četvorospratnu betonsku građevinu okićenu vinovom lozom, a naspram nje, odvojenu zasadam badema, džamiju plave kupole u kojoj su se molili Jakob i Ezrina tri brata, dok su se ona i Mama molile kod kuće. Gledajući s kuhinjskog prozora, Izra je uvek osećala mešavinu čežnje i straha. Šta se nalazi van rubova njenog sela? A ipak, ma koliko želela da ode tamo i usudi se da stupi u svet, postojala je izvesna uteha, izvesna bezbednost u poznatom. I Mamin glas u njenom uvetu, koji je podseća: *Ženi je mesto u kući*. Čak i kad bi otišla, Izra ne bi znala kuda da ode.

„Pristavi čajnik”, rekao je Jakob kad je ušao u kuhinju i Izra mu predala čaše za vodu. „I dodaj malo više lišća nane.”

Izri nije moralo ništa da se kaže: napamet je znala običaje. Otkad se seća, gledala je svoju majku kako služi i zabavlja goste. Mama je uvek kad bi imali goste ostavljala kutiju čokolade *makintoš* na stočić u *sali*, i uvek je služila pečene semenke lubenice pre nego što iznese baklavu. I pića su imala svoj red: čaj od nane na početku, turska kafa na kraju. Mama je rekla da bi promena redosleda predstavljala uvredu, i to je bilo istina. Izra je jednom načula kako neka žena priča da su je u susednoj kući dočekali šoljom turske kafe. „Smesta sam otišla”, rekla je ta žena. „Isto bi im bilo i da su me šutnuli napolje.”

Izra je dohvatila komplet crveno-zlatnih porcelanskih šoljica, osluškujući Mamin glas iz *sale*. Mogla je da čuje kako se Jakob sada prigušeno kikoće nečemu, kao i smeh drugih muškaraca. Izra se zapitala šta li je tako smešno.

Nekoliko meseci ranije, one nedelje kad je napunila sedamnaest godina, Izra se vratila iz škole i zatekla Jakoba kako u *sali* sedi s nekim mladićem i njegovim roditeljima. Svaki put

kad bi pomislila na taj dan, na dan kad je prvi put bila prošena, od svega u njenom pamćenju najviše se isticao Jakob kako više na Mamu nakon što su gosti otišli, besan što nije čaj poslužila u starinskom servisu koji su čuvali za posebne prilike. „Sada će znati da smo siromašni!”, vikao je Jakob, dok mu se otvorena šaka grčila. Mama ništa nije rekla, samo se tiho vratila u kuhinju. Siromaštvo je bilo glavni razlog zašto je Jakob bio toliko nestrpljiv da uda Izru. Sinovi su mu pomagali da ore zemlju i zarađuje za život, i oni će jednog dana produžiti porodično ime. Čerka je tek privremeni gost, tiho čeka da se pojavi neki drugi muškarac i odvede je, zajedno s finansijskim teretom koji predstavlja.

Otad su Izru prosila još dva muškarca – pekar iz Ramale i taksista iz Nablusa – ali je Jakob obojicu odbio. Nikako nije prestajao da priča o porodici koja je došla iz Amerike u potrazi za nevestom, a Izra je sada shvatila i zašto: čekao je upravo ovog prosca.

Izra nije bila sigurna kako se oseća povodom selidbe u Ameriku, mesto koje je videla samo u vestima, o kojem je nešto malo čitala u biblioteci svoje škole. Iz svega toga je zaključila da zapadna kultura nije toliko stroga kao njena. To ju je ispunjavalo uzbuđenjem i strahom istovremeno. Kakav bi mogao biti njen život ukoliko se preseli u Ameriku? Kako bi konzervativna devojka poput nje mogla da se prilagodi jednom tako liberalnom mestu?

Često bi po celu noć ostajala budna i razmišljala o budućnosti, žudeći da sazna kakav će joj biti život kad napusti Jakobovu kuću. Hoće li je muškarac ikada voleti? Koliko će dece roditi? Koja imena će im nadenuti? Nekim noćima bi sanjala kako se udala za ljubav svog života, i kako žive zajedno u maloj kući velikih prozora i crvenog krova na vrhu brda. Nekim drugim noćima viđala bi lica svoje dece – dva dečaka i dve devojčice – podignuta ka njoj i njenom suprugu, ljubavlju ispunjenu

porodicu o kakvima je čitala u knjigama. Ali sada nije osećala ni trunku takve nade. Nikada nije zamišljala život u Americi. Ne bi znala ni kako da počne. I ta spoznaja ju je užasavala.

Želela je da može da otvori usta i kaže svojim roditeljima: *Ne! To nije život kakav želim.* Ali Izra je još kao veoma mala naučila da je poslušnost jedini put ka ljubavi. Prkosila je samo u potaji, uglavnom knjigama. Svake večeri nakon što bi se vratila iz škole, nakon što bi natopila šerpu pirinča, i okačila na štrik odeću svoje braće, i postavila *sufru*, i oprala sudove posle večere, Izra bi se tiho povukla u svoju sobu i čitala kraj otvorenog prozora dok joj bleđa mesečina obasjava stranice. Čitanje je bilo jedna od mnogih stvari koje je Mama zabranjivala, ali Izra nikad nije slušala.

Prisetila se kako je jednom Mami rekla da nije uspela da nađe nijednu bobicu duda, iako je zapravo čitavo popodne provela čitajući na groblju. Jakob ju je te večeri dva puta pretukao, kaznivši je zbog nepokornosti. Rekao joj je da je *sharmouta*, kurva. Rekao joj je da će joj pokazati šta se dešava nepokornim devojkama, a onda je nabio uza zid i išibao je kaišem. Soba je postala bela. Sve je izgledalo ravno. Žmurila je sve dok nije utrnula, sve dok više nije mogla da se pomeri. Ali iako se u Izri rađao strah dok je mislila o tim trenucima, rađalo se još nešto. Neka neobična vrsta hrabrosti.

Izra je rasporedila šolje pune vrele tečnosti na poslužavnik i ušla u *salu*. Mama je rekla da je trik održavanja ravnoteže u tome da nikad ne gleda pravo u paru, pa je zato gledala u tlo. Izra je na trenutak zastala. Krajičkom oka je ugledala muškarca i ženu koji sede na naspramnim krajevima prostorije. Bacila je kratak pogled ka Mami, koja je sedela na uobičajen način: pognute glave, pogleda uprtog u turski ćilim pred sobom. Izra je pogledala šare. Zavijuci i kovitlaci, od kojih se svaki uvijao na isti način, nastavljajući tamo gde se prethodni završi. Sklonila je pogled. Osetila je potrebu da krišom pogleda mladića, ali

osećala je kako je Jakob posmatra, maltene je mogla da ga čuje: *Poštena devojka nikad ne podiže pogled ka muškarcu!*

Izra je zadržala pogled usmeren ka podu, ali je dozvolila sebi da ga nakratko baci malo dalje. Primetila je čarape mlađeg muškarca, sivo-ružičaste i karirane, s belim šavom na vrhu. Nikada ništa slično nije videla na ulicama Birzaita. Osetila je kako se naježila.

Oblaci pare podizali su se s poslužavnika, zaklanjajući Izri lice, pa je brzo obišla prostoriju posluživši sve muškarce. Zatim je prišla majci prosca da posluži i nju. Primetila je da joj se tetget hidžab obavija oko glave kao slučajno, jedva joj pokrivajući kanom obojenu kosu. Izra nikad u stvarnom životu nije videla da muslimanska žena tako nosi hidžab. Možda na televiziji, u crno-belim egipatskim filmovima koje je gledala zajedno s Mamom, ili u libanskim muzičkim spotovima gde su žene igrale u odeći koja previše otkriva, ili čak na nekoj od ilustracija u Izri-noj omiljenoj knjizi, *Hiljadu i jedna noć*, zbirci bliskoistočnih narodnih priča smeštenih u srednji vek. Ali nikad u Birzaitu.

Kad se sagla, Izra je videla da je majka prosca proučava pogledom. Bila je punačka i pogurena, imala je iskrivljen osmeh i tamne bademaste oči stisnute u uglovima. Prema njenom izgledu, Izra je zaključila da se ženi ne dopada kako Izra izgleda. Na kraju krajeva, Mama je često govorila da je Izra neupadljiva devojka – lica dosadnog kao pšenica, očiju crnih kao ugalj. Njena najupečatljivija crta bila je njena kosa, duga i tamna kao Nil. Samo što pod hidžabom niko nije mogao da je vidi. To ionako ništa ne bi promenilo, pomislila je Izra. Nije bila ništa naročito.

Upravo je ta poslednja misao zbolela Izru. Dok je stajala pred majkom prosca, osetila je kako joj drhti gornja usna. Primakla joj se, stežući poslužavnik u rukama. Osećala je da je Jakob strelja pogledom, čula ga je kako se nakašlja, mogla je da vidi kako Mama zariva prste u butine, ali Izra se ipak

nagnula ka ženi i, dok je porcelanska šoljica drhtala, upitala je: „Želite li malo turske kafe?”

Ali nije upalilo. Amerikanci kao da nisu ni primetili da je prvo poslužila kafu. Naprotiv, mladić je ubrzo potom zatražio njenu ruku, a Jakob je smesta pristao, smešeći se kao nikad ranije.

„Šta ti bi da im prvo poslužiš kafu?”, povikala je Mama kad su gosti otišli, a Izra se vratila u kuhinju da završi kuvanje. „Nisi više mala – imaš skoro osamnaest godina! Zar hoćeš da zauvek sediš u mojoj kući?”

„Bila sam nervozna”, promrmljala je Izra, nadajući se da je Jakob neće kazniti. „Slučajno sam pogrešila.”

„Ma nije nego.” Mama je sklonila *thobu* obmotanu oko svog mršavog tela. „Kao i kad si prošli put sipala so u čaj mati Alijevoj jer je rekla da si mršava kao pritka.”

„I to je bilo slučajno.”

„Trebalo da si zahvalna što njihova porodica nije toliko konzervativna kao naša”, rekla je Mama, „ili si mogla da upropastiš priliku za odlazak u Ameriku.”

Izra je vlažnih očiju pogledala majku. „Šta će mi se desiti u Americi?”

Mama nije podigla pogled. Stajala je pognuta nad daskom za sečenje, seckala crni luk, beli luk i paradajz, glavne sastojke svih njihovih obroka. Udišući poznate mirise, Izra je poželela da je Mama zagrlji, da joj šapne na uvo kako će sve biti u redu, možda čak da joj sašije nekoliko hidžaba u slučaju da ih u Americi ne prave. Ali Mama je ćutala.

„Budi zahvalna”, najzad je progovorila, bacivši šaku crnog luka u tiganj. „Bog ti je pružio dobru priliku. Dobru budućnost u Americi. Bolju nego što je ovo.” Mahnula je rukom preko zarđalih radnih površina, starog bureta koje su koristile da zagreju vodu za kupanje, oljuštenog linoleuma na podu. „Ovako želiš da provedeš život? Bez grejanja zimi, dok spavaš na dušeku tankom kao papir, s jedva dovoljno hrane?”

Kad Izra nije odgovorila, zagledana u tiganj koji je cvrčao, Mama je pružila ruku i podigla joj bradu. „Znaš li koliko bi devojaka ubilo da se nađe na tvom mestu, da napusti Palestinu i preseli se u Ameriku?”

Izra je oborila pogled. Znala je da je Mama u pravu, ali nije uspevala da zamisli život u Americi. Nevolja je bila u tome što Izra nije osećala ni pripadnost Palestini, u kojoj su ljudi živeli pažljivo, poštujući tradiciju kako ne bi bili odbačeni. Izra je sanjala o nečemu većem – o tome da ne bude prisiljena da se priklanja konvencijama, sanjala je o pustolovinama i najviše od svega o ljubavi. Noću, kad bi završila s čitanjem i sakrila knjigu pod dušek, ležala bi u postelji i pitala se kako bi to bilo zaljubiti se, i osetiti da vam je ljubav uzvraćena. Mogla je da zamisli muškarca, čak i ako nije mogla da mu vidi lice. On bi joj sagradio biblioteku ispunjenu svim njenim omiljenim knjigama priča i pesama. Čitali bi pored prozora svake večeri – Rumija, Hafiza i Džubrana. Pričala bi mu svoje snove, a on bi slušao. Ujutru bi mu kuvala čaj od nane, a uveče krčkala domaću supu. Šetali bi planinama, s rukom u ruci, a ona bi se osetila, prvi put u životu, vredna ljubavi neke druge osobe. *Pogledajte Izru i njenog muža*, govorili bi ljudi. *Ljubav kakva se viđa samo u bajkama*.

Izra je pročistila grlo. „Ali, Mama, šta je s ljubavlju?”

Mama ju je mrko pogledala kroz paru. „Šta s tim?”

„Oduvek sam želela da se zaljubim.”

„Da se zaljubiš? Šta to pričaš? Jesam li ja odgajila *sharmoutu*?”

„Ne... ne...”, Izra se pokolebala. „Ali šta ako ovaj što me je isprosio i ja ne budemo voleli jedno drugo?”

„Voleli jedno drugo? Kakve veze ima ljubav s brakom? Misliš da se tvoj otac i ja volimo?”

Izra je oborila pogled ka podu. „Mislila sam da ste se morali voleti, makar malo.”

Mama uzdahnu. „Ubrzo ćeš naučiti da u životu žene nema mesta za ljubav. Potrebno ti je samo jedno, a to je strpljenje.”

Izra je pokušala da zatomi razočaranje. Pažljivo je odabrala svoje sledeće reči. „Možda će život u Americi biti drugačiji za žene.”

Mama je zurila u nju, bezizrazno i netremice. „Kako to misliš, drugačiji?”

„Ne znam”, rekla je Izra, blagim glasom kako ne bi uznemirila majku. „Ali možda američka kultura nije tako stroga kao naša. Možda se tamo bolje odnose prema ženama.”

„Bolje?”, podrugnula joj se Mama, odmahujući glavom dok je pržila povrće. „Kao u onim bajkama što čitaš, hoćeš reći?”

Osetila je kako joj se lice zažarilo. „Ne, ne tako.”

„Pa kako onda?”

Izra je želela da pita Mamu da li su brakovi u Americi nalik na brak njenih roditelja, gde muškarac odlučuje o svemu što se tiče porodice i tuče svoju ženu kad god nije zadovoljan njome. Izra je imala pet godina kad je prvi put videla kako Jakob tuče Mamu. Zbog nedovoljno pečenog komada jagnjetine. Izra se i dalje sećala Maminog molećivog pogleda dok ga preklinje da prestane, Jakobovog smrknutog lica dok je udara. Tama se uskovitlala u Izri tada, rascvetala joj se neka nova svest o svetlu. O svetlu u kojem batine dobijaju ne samo deca već i majke. Gledajući u Mamine oči te noći, gledajući s kojom žestinom plače, Izra je osetila nezaboravan bes.

Ponovo je pažljivo razmotrila svoje reči. „Misliš li da žene u Americi imaju više poštovanja?”

Mama ju je mrko pogledala. „Poštovanja?”

„Ili možda veću vrednost? Ne znam.”

Mama je spustila varjaču. „Slušaj me, ćerko. Ma koliko daleko od Palestine otišla, žena će uvek biti žena. Ovde ili tamo. To gde se nalazi neće promeniti njen *naseeb*, njenu sudbinu.”

„Ali to nije pošteno.”

„Premlada si da to sada razumeš”, rekla je Mama, „ali nikad ne smeš da zaboraviš” – podigla je Izri bradu – „napolju za ženu ne postoji ništa osim njenog *bayt wa dar*, njene kuće i njenog doma. Brak, majčinstvo – to je ženina jedina vrednost.”

Izra je klimnula, ali u sebi je odbijala da to prihvati. Položila je dlanove na butine i odagnala suze iz očiju. Mama greši, rekla je sebi. Samo zato što ona nije uspela da pronađe sreću s Jakobom, to ne znači da će i Izra doživeti neuspeh. Voleće svog muža na način na koji Mama nije volela Jakoba – težiće da ga razume, da mu udovolji – i sigurno će tako zaslužiti njegovu ljubav.

Podigavši pogled, Izra shvati da se Mami tresu ruke. Nekoliko suza joj se skotrljalo niz obraze.

„Mama, je l’ ti to plačeš?”

„Ne, ne.” Skrenula je pogled. „Ovaj luk je baš jak.”

Izra je tek nedelju dana kasnije, za vreme islamskog obreda venčanja, ponovo videla svog proasca. Zvao se Adam Ra’ad. Pogledi su im se sreli tek nakratko, dok je sveštenik čitao iz svete knjige Kurana, a onda ponovo kad su oboje tri puta izgovorili reč *qubul*, „pristajem”. Potpisivanje bračnog ugovora proteklo je brzo i jednostavno, za razliku od složenog venčanja koje će se održati kad Izra bude dobila imigrantsku vizu. Izra je načula kako Jakob pominje da će to potrajati svega nekoliko nedelja, pošto je Adam američki državljanin.

Izra je s kuhinjskog prozora mogla da vidi kako Adam napolju puši. Pogledom je proučavala svog novopečenog muža dok se šetkao gore-dole stazom ispred njihove kuće, usana razvučenih u poluosmeh, škiljeći kroz poluspuštene kapke. S te nevelike razdaljine izgledalo je da ima otprilike trideset godina, bore su počele da mu se pojavljuju na licu. Uredno štucovani crni brkovi pokrivali su mu gornju usnu. Izra je zamislila kako bi bilo poljubiti ga, i odmah osetila da su joj se zažarili obrazi. Adam, pomislila je. Adam i *Izra*. Lepo zvuči.

Adam je nosio teget košulju i kaki pantalone, podvijene kod gležnjeva. Cipele su mu bile od sjajne smeđe kože sa sićušnim rupicama i imale kvalitetnu čvrstu crnu petu. Stopala su mu opušteno dodirivala zemlju. Zamislila je mlađu verziju njega, bosonogu, kako šutira loptu po ulicama Birzaita. Nije to bilo teško zamisliti. Lako je održavao ravnotežu na neravnoj zemljanoj stazi, kao da je odgajan na takvom zemljištu. Koliko je imao godina kad je otišao iz Palestine? Da li je bio dete? Tinejdžer? Muškarac?

„Zašto ne biste Adam i ti otišli da sednete na terasu?“, obratio se Jakob Izri kad se Adam vratio u kuću. Adam je sreo njen pogled i osmehnuo se, otkrivši niz zuba s mrljama. Skrenula je pogled. „Hajde, idi“, rekao je Jakob. „Vas dvoje treba da se upoznate.“

Izra je porumenela kad je pošla ka terasi. Adam je krenuo za njom, nelagodno gledajući u pod, nabivši obe ruke u džepove. Zapitala se da li je nervozan, ali je odbacila tu pomisao. Zbog čega bi on bio nervozan?

Napolju je bilo predivno martovsko jutro. Savršeno vreme za branje voća. Izra je nedavno orezala drvo smokve koje se naslanjalo na kuću, pripremivši ga za letnje bujanje. Pored njega rasla su dva kriva drveta badema, koja su već počela da cvetaju. Izra je gledala kako su se Adamu razrogačile oči dok se divio prizoru. Terasu je natkrivala vinova loza, a on je prstima ovlaš prelazio preko grozdova bobica koje će na leto nabubreti u grožđe. Zbog izraza njegovog lica zapitala se da li je ikada ranije video vinovu lozu. Možda ne otkako je bio dete. Toliko toga je želela da ga pita. Zašto su otišli iz Palestine, i kada? Kako su stigli do Amerike? Otvorila je usta u potrazi za rečima, ali nijednu nije pronašla.

Nasred terase nalazila se ljuljaška od kovanog gvožđa. Adam je seo na nju i sačekao da mu se Izra pridruži. Duboko je udahнула i smestila se pored njega. Odatle su mogli da vide groblja, oba

oronula, i Izra je porumenela zbog tog prizora. Nadala se da Adam neće početi da misli loše o njoj. Pokušala je da crpe snagu iz onoga što je Jakob uvek govorio: „Nije bitno gde živiš sve dok je tvoj dom tvoj. Slobodan od okupacije i krvi.”

Jutro je bilo tiho. Neko vreme su samo tako sedeli, izgubljeni u prizoru pred njima. Izra je osetila kako joj se jeza spušta niz kičmu. Nije mogla da ne pomisli na đinije koji žive na grobljima i u ruševinama. Izra se tokom svog odrastanja naslušala raznih priča o natprirodnim stvorenjima za koja se govorilo da opsedaju ljude. Mnoge žene iz komšiluka klele su se da su u blizini dva groblja viđale zlo prisustvo. Izra je sebi u bradu na brzinu izgovorila molitvu. Zapitala se da li to što je okrenuta prema groblju dok prvi put sedi pored svog muža možda predstavlja loše znamenje.

Adam je pored nje rasejano zurio u daljinu. O čemu li razmišlja? Zašto ne progovara? Da li čeka da ona prva nešto kaže? Ma sigurno će on prvi da progovori! Pomislila je na to kako se međusobno ophode muškarci i žene o kojima je čitala u knjigama. Prvo ide neobavezno upoznavanje, pa lične priče, a onda raste naklonost. Tako se dvoje ljudi zaljube jedno u drugo. Makar se tako Sinbad moreplovac zaljubio u princezu Širu u *Hiljadu i jednoj noći*. Osim što je Šira u velikom delu priče bila ptica. Izra je odlučila da bude realističnija.

Adam se okrenuo da je pogleda. Progutala je knedlu, vuckajući rub svog hidžaba. Pogled mu se zaustavio na nekoliko vlasi crne kose koje su joj virile ispod njega. Palo joj je na pamet da još nije video njenu kosu. Čekala je da nešto kaže, ali on ju je samo netremice gledao. Pogled mu se pomerao gore-dole, usne su mu bile malo razdvojene. Bilo je nečega u njegovim očima što ju je uznemiravalo. Neke žestine. Šta je to bilo? U staklastoj primesi njegovog pogleda mogla je da vidi sve dane do kraja

svog života, naređane poput stranica knjige. Kad bi samo mogla da ih prelista, pa da zna šta je čeka.

Izra je skrenula pogled i ponovo ga usmerila ka grobljima. Možda je samo nervozan, rekla je sebi. A možda mu se ne dopada. Bilo je to razumljivo. Na kraju krajeva, za nju nikad niko nije rekao da je lepa. Oči su joj bile sitne i tamne, vilica zašiljena. Mama se u više navrata izrugivala oštrim crtama njenog lica, govoreći da joj je nos dug i šiljat, a čelo preveliko. Bila je sigurna da Adam sada gleda njeno čelo. Povukla je hidžab. Možda bi trebalo da iznese kutiju čokolada *makintoš* koje Mama čuva za posebne prilike. Ili bi možda trebalo da skuva malo čaja. Zaustila je da mu ponudi malo grožđa, ali se setila da još nije zrelo.

Kad se ponovo okrenula ka Adamu, primetila je da mu se kolena tresu. A onda se on, u tren oka, naglo primakao i poljubio je u obraz.

Izra ga je ošamarila.

Zapanjena, čekala je da se izvini, da smisli neki izgovor o tome kako nije nameravao da je poljubi, kako je njegovo telo delalo bez njegove dozvole. Ali Adam je, zajapuren, samo skrenuo pogled i ponovo ga zakopao među grobove.

Izra je s velikim naporom naterala sebe da pogleda ka grobljima. Pomislila je da tamo među grobovima možda postoji nešto što ona ne vidi, neka tajna koja će joj razjasniti šta se upravo desilo. Pomislila je na *Hiljadu i jednu noć*, na to da je princeza Šira želela da postane ljudsko biće kako bi se udala za Sinbada. Izra nije shvatala. Zašto bi iko želeo da bude žena kad može da bude ptica?

„Pokušao je da me poljubi”, rekla je Izra Mami kad su Adam i njegovi roditelji otišli, šapatom, da je Jakob ne čuje.

„Kako to misliš, pokušao je da te poljubi?”

„Pokušao je da me poljubi i ja sam ga ošamarila! Žao mi je, Mama. Sve se desilo tako brzo, nisam znala šta bih drugo.” Izri su se tresle šake, zavukla ih je među butine.

„I ako si”, rekla je Mama posle duže stanke. „Dobro pazi da mu dopustiš da te pipne tek *posle* venčanja. Ne želimo da ta američka porodica ide naokolo i priča kako smo odgajili *sharmoutu*. To muškarci rade, znaš. Uvek krive žene.” Mama je pokazala vrh malica. „Nemoj ni prst da mu pružiš.”

„Ne. Naravno da neću!”

„Ugled je sve. Dobro pazi da te više ne dodirne.”

„Ne brini, Mama. Paziću.”

Adam i Izra su sutradan pošli autobusom u Jerusalim, na mesto koje se zove Glavni konzulat Sjedinjenih Država, gde se ljudi prijavljuju za imigrantske vize. Izra je bila nervozna što će ponovo ostati nasamo s Adamom, ali nije mogla ništa da uradi povodom toga. Jakob nije mogao da pođe s njima zato što ga je palestinska *hawiya*, koju su mu izdale izraelske vojne vlasti, sprečavala da tek tako putuje u Jerusalim. I Izra je imala *hawiyu*, ali sada kad je udata za američkog državljanina, moći će lakše da prolazi kroz kontrolne punktove.

Upravo su kontrolni punktovi bili razlog što Izra nikad dotad nije bila u Jerusalimu, koji je, kao i većina palestinskih gradova, bio pod izraelskom kontrolom i u koji se nije moglo ući bez dozvole. Dozvole su bile tražene na svakom od nekoliko stotina kontrolnih punktova i drumskih blokada koje je Izrael podigao na palestinskoj zemlji, ograničavajući putovanja između njenih gradova i varoši, a ponekad i unutar njih. Na nekim punktovima stajali su teško naoružani izraelski vojnici s tenkovima; neki su se sastojali od kapija, zaključanih kad vojnici nisu na dužnosti. Adam bi opsovao svaki put kad bi se zaustavili na

nekoj od tih blokada, razdražen strogom kontrolom i gustim saobraćajem. Na svakoj bi mahnuo svojim američkim pasošem i vojnicima se obratio na engleskom. Izra je učila engleski u školi i mogla je malo da ga razume, i bila je impresionirana time koliko se on dobro služi tim jezikom.

Kad su napokon stigli u konzulat, morali su satima da čekaju u redu. Izra je pognute glave stajala iza Adama, progovarajući samo kad joj se obrate. Ali Adam jedva da je i reč progovorio s njom, i Izra se pitala da li je ljut na nju zato što ga je ošamarila na terasi. Razmišljala je o tome da se izvini, ali u sebi je mislila da za to nema nikakvog razloga. Uprkos tome što su potpisali islamski bračni ugovor, nije imao nikakvo pravo da je tako poljubi, ne pre večeri posle venčanja. A ipak joj se reč *izvini* motala po jeziku. Primorala je sebe da je proguta.

Na glavnom šalteru su im rekli da će Izra dobiti vizu za samo deset dana. Sada Jakob može da planira venčanje, mislila je Izra dok je zatim hodala Jerusalimom. Šetajući uskim ulicama starog grada, bila je preplavljena čulnim nadražajima. Osećala je mirise kamilice, žalfije, nane, sočiva iz otvorenih jutelih vreća naređanih pred prodavnicama začina, i sladak miris sveže pečene *knafe* iz obližnjeg *dukana*. Pred mesarama je videla žičane kaveze s pilićima i zečevima, kao i nekoliko butika s bezbroj zlatnog nakita u izlogu. Na uglu ulice neki starac u *hattasu* prodavao je raznobojne marame. Žene potpuno obučene u crno hitale su ulicama. Neke su nosile vezene hidžabe, uske pantalone i okrugle naočare za sunce. Neke uopšte nisu nosile hidžabe, i Izra je znala da su Izraelke. Potpetice su im zveckale po neravnim pločnicima. Momci su zviždali. Automobili su se krivudavo probijali uskim putevima, trubili, ostavljali za sobom oblake isparenja. Izraelski vojnici su nadgledali ulice, dugih cevi okačenih o vitka tela. Vazduh je bio pun prašine i buke.

Adam je za ručak naručio sendviče s falafelom na tezgi s hranom blizu džamije Al Akse. Dok su jeli, Izra je sa strahopoštovanjem zurila u pozlaćenu kupolu.

„Zar nije prelepa?“, upitao je Adam između dva zalogaja.

„Jeste“, odgovorila je Izra. „Prvi put je vidim.“

Adam se okrenu ka njoj. „Stvarno?“

Klimnula je.

„Kako to?“

„Nije lako doći ovamo.“

„Toliko davno sam otišao da sam zaboravio kako je bilo. Sigurno su nas bar pet-šest puta zaustavili na putu. To je smešno!“

„Kad si otišao iz Palestine?“

Adam je žvakao hranu. „Preselili smo se u Njujork 1976, kad sam imao šesnaest godina. Moji roditelji su se nekoliko puta vraćali u posetu, ali ja sam morao da ostanem i pazim na očevu delikatesnu radnju.“

„Jesi li ikada bio unutar džamije?“

„Naravno da jesam. Mnogo, mnogo puta. Znaš, kad sam bio mali, hteo sam da postanem imam. Sveštenik. Jednog leta sam ceo ramazan spavao ovde. Napamet sam naučio ceo Kuran.“

„Stvarno?“

„Aha.“

„Znači, time se baviš u Americi? Sveštenik si?“

„Ma ne.“

„Pa šta onda radiš?“

„Vlasnik sam delikatesne radnje.“

„Ali zašto nisi imam?“, upitala je Izra, ohrabrena ovim njihovim prvim razgovorom.

„Ne bih mogao to da budem u Americi.“

„Kako to misliš?“

„Mom ocu je bila potrebna pomoć da vodi porodičan posao. Morao sam da odustanem od toga.“

„Oh.” Izra začuta nakratko. „Nisam to očekivala.”

„Zašto?”

„Oduvek sam mislila...” Zastala je, predomislivši se.

„Šta?”

„Prosto sam pretpostavila da ćeš biti slobodan.” Radoznalo ju je pogledao. „Znaš... zato što si muškarac.”

Adam nije odgovorio, nastavivši da je netremice posmatra. Najzad je rekao: „Jesam slobodan”, i skrenuo pogled.

Izra je još dugo proučavala Adama pogledom nakon što su završili s jelom. Nije mogla da ne razmišlja o tome kako mu se lice ukočilo kad je pomenuo svoj dečački san. Kako mu se osmeh stanjio. Zamislila ga je u džamiji za vreme ramazana, kako vodi *maghreb* molitvu, snažnim melodičnim glasom recituje Kuran. Smekšala je zamislivši ga kako radi za kasom, broji novac i ređa robu na police dok u sebi želi da vodi molitvu u džamiji. I Izra je tada, dok je sedela tu pored njega, prvi put pomislila da možda ipak ne bi bilo tako teško voleti ga.

Izra je svoje poslednje večer u Birzaitu provela smeštena u zlatnu metalnu stolicu, usana obojenih u boju dudinjia, kože obavijene slojevima i slojevima bele gaze, kose ukovrdžane i naprskane šljokicama. Oko nje su se okretali zidovi. Gledala je kako postaju sve veći sve dok nije postala skoro nevidljiva, a onda se smanjuju i smanjuju kao da će je smrskati. Žene u svim bojama plesale su oko nje. Deca šćućurena po ćoškovima jela su baklavu i pila pepsu. Glasna muzika je kao vatromet treštala u vazduhu. Svi su klicali, tapšali u ritmu njenog uzdrhtalog srca. Klimala je glavom, smeškala se na njihove ćestitke, a ipak u sebi nije znala koliko će još dugo moći da zadrži suze. Pitala se da li gosti shvataju šta se dešava, da li im je jasno da će se ona za samo nekoliko sati ukrcati u avion s ćovekom koga jedva poznaje i odleteti u zemlju ćijoj kulturi ne pripada.

Adam je sedeo pored nje, u neukrašenom crnom odelu i beloj košulji. Bio je jedini muškarac u dvorani. Ostali su imali svoju prostoriju, daleko od prizora rasplesanih žena. Čak je i Adamovoj mlađoj braći, Omaru i Aliju, koje je Izra upoznala svega nekoliko minuta pre venčanja, bilo zabranjeno da uđu. Nije mogla da zaključi koliko su stari, ali sigurno su obojica imala dvadesetak godina. Svaki čas bi jedan od njih promolio glavu da gleda žene na plesnom podijumu, i neka žena bi ga podsetila da se vrati u deo za muškarce. Izra je pogledom potražila svoju braću. Svi su bili suviše mladi da sede s muškarcima, pa ih je primetila kako trče ukруг u udaljenom uglu dvorane. Zapitala se hoće li ih ikada ponovo videti.

Ako bi se sreća merila zvukom, Adamova majka je bila naj-srećnija žena u prostoriji. Farida je bila krupna, stamena žena i Izra je osećala da se plesni podijum smanjuje u njenom prisustvu. Nosila je crveno-crnu *thobu* s orijentalnim šarama izvezenim na rukavima i širok pojas od dukata oko pozamašnog struka. Sitne oči su joj bile oivičene crnim kajalom. Samouverenim glasom je pevala svaku pesmu, vrteći dugačak beli štap u vazduhu. Na svaki minut ili dva prinela bi šaku ustima i izustila *zughretu*, prodorno glasan zvuk. Njena jedina ćerka Sara, za koju bi se reklo da ima možda jedanaest godina, prosipala je ružine laticice po bini. Bila je mlađa, mršavija verzija svoje majke: tamnih bademastih očiju, neukrotivih crnih kovrdža, kože zlatne kao pšenica. Izra je maltene mogla da vidi kako odrasla verzija Sare sedi ovako kao ona sada, sitnog tela zakopanog pod belom venčanicom. Lecnula se na tu pomisao.

Pogledom je potražila svoju majku. Mama je sedela u uglu dvorane za venčanja i kršila prste. Nijednom tokom celog venčanja nije ustala sa svog mesta i Izra se pitala želi li da pleše. Možda je previše tužna da bi plesala, pomislila je Izra. Ili se možda plaši da će poslati pogrešnu poruku. Dok je odrastala, Izra je često slušala kako žene kritikuju majku neveste koja se

previše burno veselila na venčanju, preterano uzbuđena što se najzad otarasila svoje ćerke. Zapitala se da li je Mama u potaji uzbuđena što se otarasila nje.

Adam je zalupao u *darbuka* bubanj. Štrecnuvši se, Izra je skrenula pogled s Mame. Videla je kako Farida predaje Adamu beli štap i povlači ga dole ka plesnom podijumu. Plesao je držeći štap u jednoj, a *darbuku* u drugoj ruci. Muzika je bila zaglušujuća. Žene oko njih su tapšale, zavidljivo bacajući pogled ka Izri, kao da je osvojila nešto što po pravu njima pripada. Maltene je mogla da im čuje misli: *Kako je jedna tako obična devojka imala toliko sreće? Trebalo bi da moja ćerka ide u Ameriku.*

A onda su Adam i Izra zaplesali zajedno. Nije baš najbolje znala šta da radi. Iako joj je Mama stalno zvocala da treba da pleše na raznim događajima, govoreći da je to dobro za nju, da će je majke lakše приметiti ako bude na bini, Izra je nije slušala. Bilo joj je ne prirodno da pleše tako slobodno, da se tako otvoreno izlaže pogledu. Ali Adam je delovao savršeno opušteno. Skakao je na jednoj nozi, držeći jednu ruku iza leđa, drugom mašući štapom po vazduhu. S palestinskom zastavom obmotanom oko vrata i crvenim somotskim *tarbooshom* na glavi, Izri je izgledao kao neki sultan.

„Koristi ruke”, usnama je obrazovao reći.

Podigla je šake u visinu struka i zatresla zglobovima. Videla je da Farida odobravajuće klima glavom. Okružila ih je grupa žena, pokrećući ruke u ritmu *darbuke*. Nosile su crvene *thobe* sa šarama i dukate prikačene na kukove. Neke su držale zapaljene okrugle sveće. Druge su postavile zapaljene svećice na svaki prst, pa mahale svetlucavim šakama. Jedna žena je čak nosila krunicu od sveća, pa je izgledalo kao da joj se glava zapalila. Podijum za igru blistao je kao luster.

Muzika je prestala. Adam je uhvatio Izru za lakat i poveo je s podijuma. Farida je krenula za njima, noseći belu korpu. Izra

se nadala da će se vratiti u svoju stolicu, ali Adam se zaustavio nasred bine. „Okreni se prema okupljenima”, rekao joj je.

Farida je skinula poklopac s korpe da pokaže bogatstvo zlatnog nakita u njoj. Gomilom se pronelo mnogo glasnih uzdaha. Dodavala je Adamu komad po komad zlatnog nakita, a on ih je kaćio na Izru. Izra je zurila u njegove šake. Prsti su mu bili dugi i debeli, trudila se da se ne lecne kad je dodirnu. Ubrzo su joj teške ogrlice visile oko vrata, osećala je hladnoću debelih dukata na koži. Narukvice su joj kao konopci vezale zapešća, ivice su im bile nalik na zmije. Naušnice u obliku dukata visile su joj sa ušiju, prstenje joj je pokrivalo prste. Nakon dvadeset sedam komada zlata, Farida je bacila praznu korpu uvis i ispuстила novu *zughretu*. Okupljeni su zaklicali, a Izra je stajala pred njima obmotana zlatom, nemoćna da se pomeri, lutka u izlogu.

Nije imala predstavu šta je u životu čeka i nije mogla da učini ništa kako bi tu činjenicu promenila. Stresla se od užasa kad je to shvatila. Ali ta osećanja su bila samo privremena, podsetila je sebe. Sigurno će u budućnosti imati više kontrole nad svojim životom. Ubrzo će biti u Americi, zemlji slobodnih, gde će možda doživeti ljubav o kojoj je oduvek sanjala, gde će možda imati bolji život nego njena majka. Izra se osmehnula toj mogućnosti. Možda jednog dana, ako joj Alah bude podario ćerke, i njihov život bude bolji od njenog.